

М.А. Атрахімовіч (ДУА “Варапаеўская сярэдняя школа Пастаўскага раёна”)

МОВА РОДНАЙ ЗЯМЛІ

Ключавыя словы: мікратапонім, словаўтварэнне, семантыка, адапелятыўныя назвы, аданімічныя назвы.

Варапаеўшчына – цікавы куток Пастаўскага раёна Віцебскай вобласці. Самабытныя мясціны нашага краю ўвасоблены ў назвах дробных геаграфічных аб’ектаў. Гэтыя найменні адлюстроўваюць назіральнасць і дасціпнасць нашых продкаў. У спадчыну мы атрымалі вялікую колькасць назваў урочышч. І сёння вельмі важна захаваць, перадаць нашчадкам гэтыя назвы. Яны не проста арыенціры на мясцовасці. Гэта яшчэ і ўвасабленне гісторыі, побыту, псіхалогіі нашага народа, крыніца вывучэння яго мовы, геаграфіі, этнаграфіі.

Кожная мясціна на нашай зямлі мае сваё імя. На Беларусі, бадай, не знойдзеш ніводнай народнай назвы, якая ўзнікла б выпадкова. Назва вынікае з асаблівасцей прыроднага асяроддзя, умоў жыцця і дзейнасці людзей, часта звязана з гістарычным мінулым. Кожны сумленны чалавек глядзіць на перададзеныя яму ў спадчыну ад далёкіх і блізкіх продкаў назвы як найкаштоўнейшыя моўныя і гістарычныя помнікі роднай зямлі, якія трэба шанаваць як штосьці самае дарагое ў жыцці. “Нам кожнай назвай, вялікай і дробнай патрэбна, як імем сваім даражыць”, – сцвярджаў у свой час вядомы беларускі паэт Пімен Панчанка.

Тэрыторыя Варапаеўскага сельскага савета размешчана ў паўночна-ўсходняй частцы Пастаўскага раёна, складае 305 квадратных кіламетраў. На тэрыторыі сельскага савета размешчана 52 населеныя пункты і гарадскі пасёлак. На 1 студзеня 2022 года 10 населеных пунктаў засталася без жыхароў. Мікратапанімія не можа быць вывучана праз літаратуру, таму з найменнямі нашага краю трэба знаёміцца пры сустрэчах са старэйшымі жыхарамі вёсак. Мы наведалі 38 вёсак з пастаяннымі насельнікамі і сабралі больш за 300 найменняў урочышч. Разам са знікненнем вёсак знікаюць і мясцовыя назвы. Толькі людзі старэйшага ўзросту памятаюць іх сёння. Таму важна, пакуль гэта магчыма, сабраць і захаваць мікратапонімы як скарб народнай мудрасці сваёй мясцовасці. Пра такую неабходнасць гаварыў дырэктар Філіяла “Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа” Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, кандыдат філалагічных навук І.Л.Капылоў: “Актуальнасць вырашэння гэтай задачы абумоўлена тым, што мікратапонімы адносяцца да самага ўразлівага разраду онімаў. Мікратапонімы, як правіла, вядомы абмежаванаму колу людзей, яны маюць невялікі арэал распаўсюджання. Змена пакаленняў і адпаведна

адыход прадстаўнікоў старэйшага пакалення ўжо прывялі да дэградацыі мікратапанімічнай сістэмы” [3, с.98].

Мікратапонімы Варапаеўскага сельсавета паводле словаўтваральных крытэрыяў падзяляюцца на простыя, складаныя і састаўныя. Простыя мікратапонімы – гэта найменні, якія складаюцца з аднаго аднакаранёвага слова. Такіх мікратапонімаў большасць. Яны складаюць 253 назвы з агульнай колькасці, ці 78,8%: *Барсучына, Бярэзнікі, Васілёва, Дубовікі, Жолеўка, Канюшня, Каралёнкі, Крыжоўка, Маліннік, Мацуркі, Мачульнік, Мельцава* і іншыя. У гэту групу мы аднеслі і наступныя найменні, якія складаюцца з назоўніка з прыназоўнікам: *Каля бровара, Каля Харужэнкі, Каля Шыка, Ля сасны, Пад хаткамі*, бо прыназоўнікава-іменныя канструкцыі фанетычна лічацца адным словам. Другую групу складаных мікратапонімаў, у аснове якіх дзве асновы, складаюць усяго 4 найменні (1,2 %): *Ваданоссе, Вузкакалейка, Кураед (Куроід), Шушкаедава*. У трэцюю групу ўваходзяць састаўныя найменні ўрочышчаў, якія складаюцца з 2 і больш самастойных слоў: *Баркоўская ферма, Мятэчка, дзе смяецца заяц, Старая лінія, Старынкавы бор, Філюнеў хутар, Чырвоная імяра, Язюткавы дзялкі* і іншыя. Такіх назваў зафіксавана 64, ці 20%.

У мікратапаніміі пераважае марфалагічнае словаўтварэнне. Класіфікацыя мікратапонімаў праводзіцца па словаўтваральных элементах, з улікам тых афіксаў, якія маюцца ў складзе назваў. Такі аналіз матэрыялу дае магчымасць выдзяліць асноўныя групы найменняў, устанавіць іх структуру, прасачыць ступень пашырэння назваў у дадзеным выпадку на Варапаеўшчыне. Амаль усе сабраныя мікратапонімы вытворныя. Яны складаюць 92,3% ад агульнай колькасці мікратапонімаў.

Сярод невытворных мікратапонімаў апелятыўнага паходжання (агульная назва) вылучаем наступныя: *Аэрадром, Балван, Барсук, Бровар, Вір, Вусце, Глей, Качарга, Клін, Лаза, Люлька, Маяк, Млын, Мох, Парк, Ручэй, Сад, Цар, Штаны*. Такіх назваў 25, што складае 7,7% ад агульнай колькасці запісаных найменняў.

Асноўнымі тыпамі словаўтварэння мікратапонімаў з’яўляюцца: а) семантычны (84 назвы, 26%), б) марфалагічны (173 назвы, 54%), в) сінтаксічны (64 найменні, 20%).

Беларускія мікратапонімы – адна з частак лексічнай сістэмы беларускай мовы. Яны ўтрымліваюць звесткі пра мінулае і сучаснае жыццё мясцовага насельніцтва, акумуляіруюць інфармацыю аб пэўнай тэрыторыі, яе прыналежнасць той ці іншай дзяржаве. Палі, лясы, лугі, балоты, сенажаці, дарогі, пашы, ручаі і іншыя дробныя аб’екты – усё гэта мае агульную назву «ўрочышча». Урочышча – гэта ўчастак, які адрозніваецца ад навакольнай мясцовасці якімі-небудзь прыметамі. Назвы ўрочышчаў цесна звязаны з жыццём і дзейнасцю людзей, занятых працай у сельскай гаспадарцы. Людзі карысталіся і карыстаюцца гэтымі назвамі штодзённа, так ім лягчэй зарыентаваць адзін аднаго, абазначыць пэўнае месца, напра-

мак. У назвах дробных геаграфічных аб'ектаў захоўваюцца ўказанні на заняткі людзей.

Пераважная большасць мікратапонімаў на сучасным этапе не адпавядае тым наменклатурным тэрмінам, якія ляглі ў іх аснову. Поле называюць *Свінарнікам* (в. Васевічы), хоць свінарніка даўно няма. Тое самае можна сказаць і пра мікратапонімы іншых словаўтваральных тыпаў. Калі на *Альхімовічавым хутары* (в.Хралы) не жыве хутаранец з прозвішчам Альхімовіч, то мікратапанімічныя назвы ў падобных выпадках выконваюць толькі называльную функцыю. Семантыка назвы істотная для насельніцтва толькі ў момант называння аб'екта.

Паводле свайго паходжання мікратапонімы падзяляюцца на дзве вялікія групы: адапелятыўныя назвы (244 найменні (76%): *Джакузі, Рум, Тарфянік*) і аданімічныя (67 найменняў (20,9%): *Алесева кладка, Напалеонаўская гара, Хілеў капец*). Да аданімічных назваў належаць і адтапанімічныя (10 найменняў (3,1%); *Масква, Парыж, Шанхай*), якія мы выдзелілі ў сваёй рабоце ў асобную групу.

Мікратапонімы Варапаеўскага сельскага савета паводле семантыкі падзяляюцца на наступныя групы:

1. Назвы, семантыка якіх не залежыць ад мясцовай спецыфікі і відавочная ў большай ці меншай ступені:

а) агульназразумелыя назвы, якія аб'ектыўна суадносяцца з аб'ектам называння: *Астравок* (невялікі востраў пасярод возера ў в.Гута), *Вузкакалеяка* (дарога, якая ідзе на месцы старой чыгункі);

б) значэнне назвы ў цэлым зразумелае, але матывацыя адносін назвы да пэўнага аб'екта недастаткова выразная. Часам назвы такога тыпу маюць значэнне аманімічнае агульнавядомай: *Круглае* (сенажаць круглай формы ў в.Ажуны), *Лаза* (сенажаць, вакол якой расце лаза, у в.Фяркі);

2. Назвы, значэнне якіх дакладна раскрываецца толькі ў мясцовым кантэксце:

а) адапелятыўныя мікратапонімы, у назве якіх захавана адна з некалькіх магчымых матывацый: *Чартаўская прагонка* (выган у в.Гута);

б) адапелятыўныя мікратапонімы, у якіх сувязь з агульнавядомай семантыкай слова захавана, але значэнне некалькі змянілася ў мясцовых умовах: *Ігрушніца* (балота за в.Мышкі). У тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы груша і ігруша – фруктовае дрэва з пладамі ў выглядзе акруглага конуса, а таксама плод гэтага дрэва [5, с.158].

3. Назвы, звязаныя з онімамі іншых тыпаў гэтай мясцовасці:

а) адантрапанімічныя амонімы, утвораныя ад імён людзей, якія маюць дачыненне да гэтага ўрочышча: *Васіліны копкі* (сенажаць у в.Круткі. Жанчына Васіліна адна рыхтавала сена на гэтым месцы), *Язюткавы дзялкі* (луг у в.Куніцкія, дзе была сенажаць, на якой гаспадар Язютка адмераў сабе большую дзялку для сенакосы);

б) мікратапонімы, звязаныя з іншымі тапонімамі гэтай мясцовасці: *Аліхверскі миок* (балота паміж в. Гута і Аліхверы), *Бараўскія бані* (поле, якое пачыналася за в. Бараўкі).

4. Назвы з верагоднай семантыкай (тлумачэнне існуе ў мясцовых жыхароў, але яно не пацверджана): *Бяздонніца* (поле за в. Круткі. Казалі, што на полі было возера без дна), *Крынічнік* (выган за в. Ажуны. Калісьці на полі былі крыніцы).

5. Семантыка назвы не выяўлена нават з адноснай верагоднасцю:

Хольны (мн.л.) – поле за в. Васевічы, *Жолеўка* – балота за в. Васевічы.

Можна зрабіць выснову, што мікратапонімы Варапаеўскага сельскага савета даволі разнастайная. На іх фарміраванне і развіццё аказалі ўплыў назвы, якія адлюстроўваюць асаблівасці прыроды краю, онімы, што характарызуюць рэльеф мясцовасці, асаблівасці гідраграфіі, глебава-грунтавыя ўмовы; геаграфічныя назвы, што супастаўляюцца з назвамі мясцовай флоры і фаўны; назвы, звязаныя з эканамічнымі з’явамі, матэрыяльнай культурай насельніцтва.

Разгледжаная словаўтваральная структура мікратапонімаў паказвае, што назвы ўтварыліся ад асноўных тыпаў словаўтварэння ў беларускай мове, што ў назвах урочышчаў паводле семантыкі ўтваральных асноў захаваны дзве асноўныя катэгорыі матывацыі: адапелятыўныя і аданімічныя найменні.

Літаратура

1. Адамовіч, Я.М. Мікратапанімічныя назвы. / Я.М. Адамовіч. – Мінск: “Вышэйш. школа”, 1971. – 121 с.

2. Жураўская, Л. В. Мікратапонімы вёскі Вербавічы (структурна-семантычны аналіз) / Л. В. Жураўская, В. Я. Барысенка // Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў : матэрыялы II Міжнароднай навуковай канферэнцыі, г. Мазыр, 22-23 красавіка 2010 г. / Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, Установа адукацыі "Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна" ; [рэдкалегія: В. В. Шур (адказны рэдактар) і інш.]. – Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2010. – С. 195–197.

3. Капылоў, І.Л. Мікратапанімія беларускага Паазер’я як важная крыніца гісторыка-культурнага ландшафту рэгіёна / І.Л. Капылоў // Рэгіянальная анамастыка: праблемы і перспектывы даследавання: зб. навук. артыкулаў / Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава, Смаленскі дзяржаўны ўніверсітэт, Беларускі рэспубліканскі фонд фундаментальных даследаванняў, анамастычная камісія Міжнароднага камітэта славістаў. – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2018. – 328 с.

4. Сагановіч, Ю. Г. : Мікратапонімы вёсак Кісялі і Ермакі Мінскага раёна Мінскай вобласці: семантычныя разнавіднасці. Электронны рэсурс Ю.Г. Сагановіч. Рэжым доступу <http://elib.bsu.by/handle/123456789/25841>.

5. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. Энцыкл., 1999. – 784 с.